

הרב זאב שמע

מימון בניית כנסיות ע"י מדינת ישראל

מבוא

מדינת ישראל מעניקה תקציבים למוסדות דתיים, ככלל, לצורכי בנייה, וזאת כחלק ממחויבותה לאזרחי המדינה כולם.¹ עיקרון זה מושתת על מגילת העצמאות, בה נאמר שהמדינה תהיה מבוססת על שוויון זכויות דתיות:

תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל יושביה... תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות...²

עיקרון זה גם הפך לחוק באמצעות חוק יסודות התקציב (התשמ"ה - 1985) כפי שיבואר להלן.³ לאור זאת נכון לבחון את השאלה אם מותר למדינת ישראל לתקצב כנסיות.⁴

1. 'התמיכה הממשלתית לשירותי הדת ללא־יהודים – שכר כמרים, אימאמים, קאדים ושייח'ים, מערך הכשרות המוסלמי, שיפוץ ותחזוקת מסגדים, כנסיות ובתי תפילה דרוזיים - מגיע מהאגף לעדות הלא יהודיות במשרד הפנים. התקציב הזה עמד אשתקד על כ־93 מיליון שקל... במדינות מפותחות אחרות, מוסדות הדת מתקיימים מתרומות בלבד, זה המצב בארה"ב, צרפת, הולנד, אוסטרליה, יפן, טאיוואן, קוריאה הדרומית, קפריסין ועוד'. <https://www.zman.co.il/372641/popup>
2. יש מקום לדיון בשאלה מה משמעו ההלכתי של ערך השוויון כפי שהוא נהוג כיום במדינת ישראל, ברם, במאמר זה התמקדנו במשמעות המעשית שלו ביחס לבניית כנסיות, וקיבלנו את השוויון כנתון שעל פיו נוהגת המדינה.
3. לכאורה ניתן להתיר תקצוב בניית כנסיות על פי דבריו של הריא"ה הרצוג בספרו 'תחוקה לישראל' (עמ' 18): 'נתנה לנו האפשרות לקבל מהאומות כוח להקים בארץ ישראל מדינה יהודית, אך בתנאים שנסבול בני דת אחרת, יהיו אפילו עובדי אלילים... מה עלינו לעשות? להגיד לאומות: אין אנו יכולים לקבל תנאי זה...'. הרב הרצוג מבסס היתר זה על 'מעין שותפות' שקיימת לכאורה בין ישראל לבין האומות בהקמת המדינה. אמנם יש מקום להעיר על כך שתי הערות: (1) דברים אלו נכתבו בשנות הקמת המדינה כאשר היה ברור שהקמת המדינה מבוססת על החלטת האו"ם, וממילא עם השותפות עימה, ברם, מאז עברו הרבה שנים וידוע שמדינת ישראל בהחלטות רבות אינה נשמעת למועצת האו"ם ואם כן קשה לומר שמדינת ישראל רואה את האומות כשותפים מתמשכים להקמת המדינה. (2) גם אם נקבל את הנחתו של הרב הרצוג הדיון פה הוא בהנהגה הנכונה לכתחילה וכפי שכותב הרב אלישע אבינר במאמרו 'מעמד הישמעאלים במדינת ישראל לפי ההלכה', תחומין, ח תשמ"ז, עמ' 362: 'לית מאן דפליג שיש להתחשב בשיקולים של 'דרכי שלום' ו'איבה' אולם הם מציגים אילוצים שונים, חייבים אנו להפריד הפרדה מוחלטת בין הנהגה של לכתחילה אליה עלינו לשאוף לבין הנהגה של דיעבד. מחוייבים אנו להתחשב באילוצים שונים אבל יחד עם זה עלינו להדגיש מה הם העקרונות היסודיים על פיהם אנו רוצים לבנות את החברה, כדי שהם לא יטשטשו או ישחקו, זוהי המטרה לשמה נכתב המאמר'.
4. המאמר אינו דן בשאלת תקצוב מסגדים, וזאת למרות המחלוקת שמופיעה בראשונים אם יש לישמעאלים דין של עובדי עבודה זרה. המאירי, עבודה זרה נז ע"א, מביא בשם יש אומרים שהם כעובדי עבודה זרה על סמך הגמרא בעבודה זרה יא ע"ב שאומרת כי 'חמישה בתי עבודת כוכבים

- לשם כך יש לברר מספר נושאים:
- (1) המהנה לעבודה זרה.
 - (2) האם בני נח מוזהרים על ה'שיתוף'?
 - (3) אם התשובה לשאלה זו שלילית, האם מותר לישראל לסייע בידם בכל שכרוך ב'שיתוף'?
 - (4) האם יש משמעות הלכתית למחויבות המדינה לשוויון כל אזרחיה?
 - (5) האם בניית כנסייה בארץ ישראל חמורה יותר מבניית כנסייה בחוץ לארץ?

א. המהנה לעבודה זרה

בהנחה שהנצרות היא עבודה זרה, פשוט - לכאורה - שאסור לתקצב בניית כנסיות. איסור זה מקורו בדין המהנה עבודה זרה (עבודה זרה יג ע"א). ר' יוחנן (שם) סובר שאסור להנות עבודה זרה: 'נהנה אסור - מהנה לא כל שכן',⁵ וכפי שמבואר הדבר ב'שלטי גיבורים' (ד ע"א מדפי הר"ף):

ויש ללמוד מכאן כשעובדי כוכבים רוצים לעשות בנין והולכים עם הקופה אנה ואנה לשאול מעות, אע"פ שלא בפירוש לבנין עבודת כוכבים הם אומרים, כיון דברור לכל משום זה הם הקוצבים, נראה לי דאסור לתת דבר ואפילו ישאלו סתמא.

אמנם בגמרא שם נראה שר' שמעון בן לקיש חולק וסובר שמותר להנות עבודה זרה. הראשונים⁶ שואלים כיצד יסביר רבי שמעון בן לקיש את המשנה (עבודה זרה ג, ו) שבה נאמר כי 'מי שהיה ביתו סמוך לעבודת כוכבים ונפל - אסור לבנותו', והגמרא (מז ע"ב) שואלת: 'והא קא מרווח לעבודת כוכבים', ומכאן עולה שאסור להנות עבודה זרה. רבנו תם והריטב"א מיישבים את דעת רבי שמעון בן לקיש באופן הבא: סוגיה אחת (עבודה זרה יג ע"א) עוסקת במצב בו יש שתי אפשרויות ביחס למכס המורם לעבודה זרה: להניח עיטור של עבודה זרה בראש האדם ובכך להיפטר מתשלום המכס לעבודה זרה, או לשלם את המכס. באופן זה מכריע רבי שמעון בן לקיש שאין בתשלום המכס משום מהנה עבודה זרה, בגלל שבסירובו להניח את העטרה בראשו ובהעדפתו לשלם את המכס הוא משפיל את העבודה זרה, ולכן המהנה שם מותר, לדעתו. לעומת זאת בסוגיה

קבועין ה... נשרא שבערביא, וכן סבור הר"ן, סנהדרין סא ע"ב, שלמרות שהישמעאלים לא עשו את מוחמד לא-לוה, 'מכל מקום הואיל ומשתחווים לפניהם השתחואה של א-לוהות, דין עבודה זרה יש להם לכל דבר איסור'. וכן ראה שו"ת הרדב"ז, ח"ד סי' צב. להלכה רוב הפוסקים מאמצים את שיטת הרמב"ם שאינה רואה באסלאם עבודה זרה, וכפי שהסביר זאת בשו"ת הרמב"ם, סי' תמח: 'אינם עובדי עבודה זרה כלל, וכבר נכרתה מפיהם ומליבם, והם מיחדים לאל יחוד כראוי'. כך גם פסק בהל' מאכלות אסורות פ"א ה"ז: 'וכן כל עכו"ם שאינו עובד עבודה זרה כגון אלו הישמעאלים, יינן אסור בשתייה ומותר בהנייה וכן הורו כל הגאונים; וכן פסק הב"י, יו"ד סי' קכד. ברם, ניתן לדון בשאלת תקצוב מסגדים על פי דברי הרמב"ם, הל' מלכים פ"י ה"ט שכותב ביחס לבני נח 'כללו של דבר אין מניחן אותן לחדש דת' אך ניתן לומר שהאיסור הוא לקיים מצוות 'שמעיות' כשבת ולימוד תורה אך מצוה שהיא 'שכלית' הותר להם (עיין רמב"ם, שם פ"י ה"י, ודברי ירמיהו, על רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ט ה"א).

5. ועיין שם תוס', ד"ה ק"ו נהנה, שדן במי שקונה בשוק וגובים ממנו מכס לבנין עבודה זרה.

6. תוס', שם ד"ה אבל מהנה שרי, ריטב"א, שם יב ע"ב ד"ה אבל בפירות מותרות.

האחרת (עבודה זרה מז ע"ב) מדובר במהנה שרוצה בקיומה של עבודה זרה, שם גם לדעת רבי שמעון בן לקיש אסור. ב'שלחן ערוך' (יו"ד סי' קמט סעי' ג) נפסק שאסור להנות עבודה זרה:

הולכים ליריד של עובדי כוכבים ולוקחים מהם בהמה, עבדים... וכותב ומעלה בערכאות שלהם. בד"א, בלוקח מבעל הבית, שאינו נותן מכס, אבל הלוקח שם מן התגר, אסור מפני שהוא נותן מכס והמכס לעבודת כוכבים.
ומכאן שאסור לכאורה לממן בניית כנסייה מכספי משלם מיסים יהודי.

ב. האם בני נח מוזהרים על השיתוף?

בראשונים ובאחרונים יש דיון נרחב בשאלת יחסה של ההלכה לנצרות. בשישה מקומות ב'משנה תורה' פוסק הרמב"ם שהנוצרים הם עובדי עבודה זרה. הרב עובדיה יוסף⁸ דן בשאלה האם מותר להיכנס לכנסייה, ומפנה לרבים מהאחרונים שנקטו כרמב"ם. לפי דעות אלה, לכאורה אסור לממן בניית כנסייה.⁹ אמנם יש מהראשונים שנקטו שנוצרים אינם עובדי עבודה זרה.¹⁰ אמנם עקב התפצלותה של הנצרות לכתות שונות, יש לבחון את יחסה של ההלכה לכל כת וכת.¹¹ דיונו יתמקד בעיקר בדברי הרמ"א (או"ח סי' קנו סעי' א), אשר לא מעט אחרונים נשאו ונתנו בדבריו:

ויש מקילין בעשיות שותפות עם הכותים בזמן הזה, משום שאין הכותים בזמן הזה נשבעים בעבודת אלילים, ואף על גב דמזכירין העבודה זרה, מ"מ כוונתם לעושה שמים וארץ אלא שמשותפים שם שמים ודבר אחר, ולא מצינו שיש בזה משום לפני עור לא תתן מכשול, דהרי אינם מוזהרין על השיתוף (ר"ן ספ"ק דע"ז, ור' ירוחם נ"ז ח"ה, ותוס' ריש פ"ק דבכורות).

הרמ"א סובר שמותר לבני נח לעבוד עבודה זרה בשיתוף, לכן אין הנצרות כעבודה זרה. וכן שב פסק הרמ"א (יו"ד סי' קנא סעי' א):

"א הא דאסור למכור להם דברים השייכים לעבודתם, היינו דוקא אם אין להם אחרים כיצא בו או שלא יוכלו לקנות במקום אחר, אבל אם יכולים לקנות במקום אחר, מותר למכור להם כל דבר (מרדכי דפ"ק דע"ז), ויש מחמירין. ונהגו להקל

7. הל' עבודה זרה פ"ט ה"ד; שם, ה"י ה"א; הל' תשובה פ"ג ה"ח; שם פ"ג ה"י; הל' מאכלות אסורות פי"א ה"ז; הל' מלכים פי"א ה"ה.

8. שו"ת יחווה דעת, ח"ד סי' מה.

9. לקמן (ו) נדונה השאלה אם יש הבדל בין ארץ ישראל לחוץ לארץ בבניית כנסייה. לכאורה, לפי הרמב"ם שרואה את הנצרות כעבודה זרה, ודאי שבניית כנסייה בארץ ישראל תהיה עבירה חמורה יותר, וכפי שפסק בהל' עבודה זרה פ"ז ה"א: 'מצות עשה היא לאבד עבודת כוכבים ומשמשיה וכל הנעשה בשבילה שנאמר אבד תאבדון את כל המקומות ונאמר כי אם כה תעשו להם וגו', ובארץ ישראל מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה מכל ארצנו'.

10. שו"ת רש"י, סי' שכז; תוס', עבודה זרה ב ע"א ד"ה אסור; דברי ר"ת סנהדרין סג ע"ב תוד"ה אסור לאדם; רבנו ירוחם, נתיב יז ח"ה.

11. ועיין תחומין, כב עמ' 68, במאמרם של הרב פרופ' דרור פיקסלר ועו"ד גיל נדל 'האם הנוצרים בימינו עובדי עבודה זרה הם?', ועיין בספרו של הרב אליהו רחמים זייני 'חסד לאומים חטאת', עמ' 77-169: 'נוצרים ומעמדם ההלכתי'.

כסברא הראשונה,¹² וכל בעל נפש יחמיר לעצמו (ר"ן שם, ובתוספות ואשיר"י והגמ"ר פ"ק דשבת לדעת הרב).

וכן פסק הש"ך¹³ כדעת הרמ"א. מכאן, שהרמ"א רואה את הנוצרים כ'משותפים שם שמים ודבר אחר', היינו עובדי עבודה זרה בשיתוף. הרב ישעיה שטיינברגר הסביר את מהותו של שיתוף זה באופן הבא: 'אמנם מאמיניה מאמינים בבורא עולם אך עובדים אותו בשיתוף, דהיינו אמונת השילוש'.¹⁴ רבי עקיבא איגר¹⁵ תמה על פסיקת הרמ"א: ואני בעניי זה ימים רבים שעמדתי על דברי הרמ"א, אם נפרש כפשוטן דבני נח אין מוזהרים על השיתוף היינו לעבוד בשיתוף, זה תמוה מאוד, דהיכן מצינו דעבודה זו מותרת לבני נח, דלענין עבודת עבודה זרה אין חילוק בין ישראל לבני נח, כדאמרינן בגמ' סנהדרין נ"ו ע"ב דברים שבית דין של ישראל ממיתים עליו בני נח מוזהרים עליו, וכיון דשיתוף בית דין של ישראל ממיתים, כדילפינן מקרא דזובח לאלקים יחרם בלתי לה' לבדו למשתף שם שמים ודבר אחר, ויחרם היינו מיתה...¹⁶

גם ה'נודע ביהודה' (תנינא יו"ד סי' קמח) השיג על ההבנה הרווחת בדברי הרמ"א, שלכאורה אינה אוסרת לבני נח עבודה זרה בשיתוף:

ונ"ל דמה שנתפשט דבר זה לומר שאין ב"נ מוזהר על השיתוף היה ע"פ טעות שראו בהתוס' במסכת בכורות דף ב' ע"ב ד"ה שמא יתחייב לו כו' כתבו דנוהגין להשתתף עם נכרים הואיל והם נשבעין בקדושיהם כו' ואף על גב שמשתף שם שמים ודבר אחר אין כאן לפני עור לא תתן מכשול דב"נ לא הוזהרו על כך ולדידן לא אשכחן איסור בגרם שיתוף עכ"ל.

ה'נודע ביהודה' טוען שתוספות¹⁷ לא התירו לבן נח אלא רק לשתף בשבועתו את קדושיהם עם שם שמיים, מכיון ששיתוף בשבועה לא נאסר על בן נח, אך הם לא התכוונו להתיר עבודה זרה בשיתוף לבן נח. ה'פתחי תשובה' (יו"ד סי' קמז ס"ק ב), שהביא את דברי ה'נודע ביהודה', סיכם את ההלכה כך:

לע"ד אף שהאמת כן הוא,¹⁸ מ"מ אי אפשר לומר כן בדעת הרמ"א ז"ל, דמדבריו בדרכי משה (לקמן סימן קנ"א המובא בש"ך שם סק"ז) מבואר להיפך ע"ש. ועיין בספר משנת חכמים ריש הלכות יסוה"ת סוף לאו א' שהביא דהגאון מהור"ר ישעיה בערלין זצ"ל מברעסלא כתב אליו בדבר זה והאריך בעוצם ידו דאין ב"נ מוזהר כלל על השיתוף, וגם הוא ז"ל השיב לו באריכות, וגוף הפלפול שהיה ביניהם לא נזכר שם.¹⁹

-
12. מדברי הרמ"א בדרכי משה (שם) מתבאר שהמחלוקת בין הדעות השונות היא האם מכירת אביזריהו דעבודה זרה מותרת במקרה שהגויים יכולים להשיג אותה ממקום אחר (וכפי שיתבאר להלן פרק ד) או שמא בכל אופן יש בזה משום מסייע לדבר עבירה.
13. ש"ך, יו"ד סי' קנא ס"ק ז.
14. 'שנת אלפיים - אתגרים הלכתיים', שנה בשנה תש"ס, עמ' 212. וכן עיין בשו"ת בני בנים, ח"ג סי' לה.
15. הגהות כרם שלמה, קונטרס א כסלו תשל"ח, עמ' יא.
16. דברי רבי עקיבא איגר המובאים כאן הם למעשה הרחבה להגהתו על דברי הרמ"א, יו"ד סי' קנו סעי' א ד"ה משום שאין.
17. תוס', בכורות ב ע"ב ד"ה שמא יתחייב.
18. כדעת ה'נודע ביהודה'.
19. כן ראה הכתב והקבלה, דברים ד, יט, שהאריך בסוגיה זו ובדברי הרמ"א, וכן עיין במקורות השונים

למעשה, למרות שהמחלוקת היא בענייני עבודה זרה החמורים,²⁰ פוסקי אשכנז הקלו כדעת הרמ"א.²¹

ג. סיוע לבן נח בכל שכרוך בשיתוף?

בשו"ת 'מטה לוי' (או"ח ב סי' כח) דן בשאלה אם אסור ליהודי לתרום כסף לכנסייה. לאחר שהסיק שלהלכה אין איסור לבני נח לעבוד עבודה זרה בשיתוף - על פי שיטת הרמ"א הנ"ל - כתב:

דכיון שבני נח אינם מצווים על השיתוף, ואנן לא מוזהרים אלפני עור בזה כדעת ר"ת והרמ"א, אין זה דומה אלא להא דמחזיקין בדברים את מי שאינו ישראל העובד את שדהו בשביעית... ומה דשם אסור להיות מסייע ביד היינו לעשות מלאכה ממש בשביעית כמובן. אבל פה לגרום ולסייע לבנות הוי הרבה יותר קל מלגרום שישבע בשיתוף, דהא בנידון דידן אינו גורם רק לעשות הבנין, ובנין הזה לדעת הפוסקים שרי אפילו לעשותו בית הכנסת אף אחר שהיה להם בית תפילה עיין במג"א סי' קכד ס"ק יז... ועל כל הדרכים האלו נגיע לתכלית הדבר, ופשוט שאצלנו אין כאן שום איסור כלל וכיון שאיסורא ליכא... מצוה נמי איכא היינו מצות קידוש שמו הגדול (וידוע כי... סיר משה מנטפירוע ז"ל קידש שם שמים ע"י זה שבנה להם בית תפילה ברמסנט).

מדבריו עולה שיהודי שתורם כסף לבניית כנסיה (שעבודתה בשיתוף), הרי הוא כיהודי שמשאיל לגוי מחרשה בשנת שמיטה. מאחר שהגוי אינו מצווה על שמיטה, הרי שאין בכך איסור, כך אין איסור ליהודי לתרום כסף לבניית כנסייה, משום שבן נח אינו אסור לבנותה ואף להתפלל בה.²² ברם, בשו"ת 'מלמד להועיל' (ח"ב י"ד סי' קמח) חלק על ה'מטה לוי', למרות שגם הוא סבור כי עבודה זרה בשיתוף אינה אסורה לגוי:

מ"מ לישראל אין חילוק בין בשיתוף בין ע"ז ממש, וא"כ האיך יוכל הישראל ליתן מעות לבנין בית שעובדין שם בשיתוף, הא מסייע לבנין בית שהוא לישראל בית ע"ז. ורק אי נותן מעות סתם, ויש לתלות שאפשר שיצטרכו המעות לדבר אחר, אזי אף שאפשר שיתנו אותו לבנין בית תפלה מותר, עפ"י תוס' ע"ז י"ג ע"א והגהת רמ"א סי' קמ"ט ס"ד עיין שם.

שהביא הרב ראובן מרגליות, מרגליות הים, סנהדרין נו ע"ב אות יב. כדברי הרמ"א פסק בשאלת יעב"ץ, ח"א סי' מא.

20. עיין שו"ת מעיל צדקה, סי' כב.

21. יש מקום לבירור מקיף מפני מה הקלו הפוסקים האשכנזיים ביחסם לנצרות כאמור לעיל. האם זה בגלל שהם סברו שאכן יש היתרים הלכתיים משמעותיים להחשיב את הנצרות כעבודה זרה בשיתוף או בגלל ש'קים לן בגויהו דלא פלחו לעבודת כוכבים' (עבודה זרה ב ע"א, תוס' ד"ה אסור לשאת ולתת עמהם). או שמא בגלל שעת הדחק. על מנת לברר שאלה זו יש צורך במחקר היסטורי הלכתי רחב. לתוצאות מחקר זה יש השלכות רחבות היקף על היחס לנצרות בעת הזו בכלל, ובמדינת ישראל בפרט.

22. כך פסק גם הרב יצחק אונא, שו"ת שואלין ודורשין, סי' לה, וכן פסק הרב שלום משאש בשו"ת שמ"ש ומגן, ח"ג או"ח סי' ל, לא. ועיין באור תורה, אלול תשנ"ז סי' קלד, במאמרו של הרב דוד אביטן 'בענין עזרה לנוצרים בבנין הכנסיה שלהם', שחלק על הרב משאש.

לדידו, אמנם לגוי מותרת עבודה זרה בשיתוף, ולכן גוי יכול לתרום לבניין כנסייה, אך מכיוון שעל ישראל נאסרה עבודה זרה בשיתוף, לכן כל תרומה של ישראל לבניין הכנסייה הרי היא כמהנה עבודה זרה. דברים דומים כתב גם בשו"ת 'בנין ציון' (סי' סג) ביחס לשאלה אם ניתן לקנות דירה שלא נבנתה לשם כנסייה אך לימים הפכה לכנסייה ללא צלמים, ועתה רוצים להופכה לבית מדרש?

אכן בזה יש לפקפק, דמה בכך שלא הכניסו ע"ז, מכ"מ הרי התפללו בו לאליל להם, והאומר לע"ז אלי אתה והמקבלו לאלוהי אפי' שלא בפניו ג"כ מקרי עובד ע"ז, כדילפינן בסנהדרין (סג ע"א) מ'ויאמרו לו אלה אלהיך'. וגם מה שב"נ אינם מצווים על השיתוף לא מהני, שהרי ישראל נצטוו, ואכתי לגבי ישראל מקרי עובד ע"ז ממש כנראה (שם), ולכן לכתחילה ודאי יש להחמיר.²³

ד. מחויבות מדינת ישראל לערך השוויון

מדינת ישראל רואה את עצמה מחויבת לערכי השוויון, כפי שאלה נוסחו במגילת העצמאות. ערכים אלו עוגנו בחוק יסודות התקציב (התשמ"ה - 1985). וכך מוסברת מטרת החוק:

ביסוד ההסדר שנקבע בחוק עומד עקרון השוויון בתמיכת המדינה בגופים השונים הפעילים באותו תחום, לשם השגת התכלית של הענקת תמיכה על פי עקרון השוויון.²⁴

לאור זאת יש לשאול האם יש למחויבות זו משמעות הלכתית, ובפרט כאשר היא נוגדת לכאורה את ההלכה. הרב בניהו שנדורפי במאמרו 'סמכותה של הנהגה תורנית ביחס לתקנות אזרחיות',²⁵ מונה פוסקים רבים שסבורים כי 'חוקי המדינה תקפים, זאת מדין תקנת הקהל, ולמרות שאין הסכמת אדם חשוב'. ואולם נידונו שונה שכן מדובר בחוק שמחייב את המדינה לפעול - לכאורה - בניגוד להלכה.²⁶ יש מקום להתיר למדינה לממן בניית כנסיות - אפילו אם נניח שנצרות מוגדרת עבודה זרה - על פי דברי הגמרא בנדרים (סב ע"ב):

רב אשי הוה ליה ההוא אבא, זבניה לבי נורא. א"ל רבינא לרב אשי האיכא לפני עור לא תתן מכשול! א"ל, רוב עצים להסקה ניתנו.

תוספות (שם, ד"ה רוב עצים להסקה) הסיקו מגמרא זו:

23. מעין זה הייתה גם השגת הרב יעקב אריאל על כותבי המאמר בתחומין כב (עי' הערה 8): 'מה שהביאו מחברי המאמר... שבעלי התוספות סוברים שהנצרות אינה ע"ז - לא זו הכוונה בדבריהם! התוספות מגדירים את הנצרות כ'ע"ז בשיתוף', ע"ז כזו אינה אסורה להם, כבני נח, אבל מבחינתנו זוהי עבודה זרה גמורה. ועובדה היא שאבותינו מסרו את נפשם ומביניהם מבעלי התוספות, על סירוב להתנצר, ועליהם אנו אומרים מדי שבת בשבתו 'אב הרחמים'.

24. מתוך דו"ח מבקר המדינה ביחס לתמיכות משרדי ממשלה במוסדות ציבור התשע"ו-2016, עמ' 103.

25. ספר 'עדרו ירעה', הוצאת מרכז תורה ומדינה, עמ' 233.

26. ועיין בשו"ת אמרי יושר, ח"א סי' נ שכתב שיהודי שמשלם מס לעבודה זרה מכוח חוק הממשלה הרי שאין בזה 'מהנה לעבודה זרה' בגלל שהוא משלם רק מכוח החוק המחייב את כולם לשלם, אמנם בנידון דידן המדינה אינה אנוסה מכוח החוק ויכולה להיפטר מתשלום זה שהרי הוא 'מהנה לעבודה זרה'.

וכל היכא דאיכא למיתלי בהיתירא תלינן. מכאן יש ללמוד שאסור להלוות מעות לצורך בנין עבודת כוכבים או לצורך תכשיטיה, כ"ש למכור להם משמשין ודברי תיפלות כגון גביעים מחתות וספרים, והמונע יצלית. וכך נפסק ב'שלחן ערוך'.²⁷ בשו"ת 'בני בנימ' (ח"ג סי' לו) דן בפשרן של המילים 'והמונע יצלית':

לא אסרו התוספות להלוות לצורך בנין ע"ז אלא כשאי אפשר לנכרים לבנות ללא הלוואה שאז עובר המלווה על לפני עור ועלה קאי דברי התוספות... ומתורץ סיום דברי התוספות 'והמונע יצלית' עכ"ל, שקשה במה עדיף איסור זה משאר איסורים שלא נאמר בהם כן. אלא 'המונע' פירוש מונע מעכו"ם, שעל ידי שמסרב להלוותם אינם יכולים לבנות בית לע"ז, ובזה בוודאי זכותו גדולה. מה שאין כן להלוות להם כשהם יכולים לבנות ללא הלוואה, או שיכולים ללוות מעכו"ם אחר, לא דברו בזה התוספות... ולכן אם הנוצרים יכולים לבנות בלעדי תרומתו... מותר לע"ד לתרום לבנין בתי תפילה אלה... אין כאן משום מתנת חנם כיון שעושה כדי להכיר טובה ולמנוע איבה. ועל צד הטוב ביותר יתנה שנותן המעות על מנת שיבנו בהן את השירותים או את הצנרת או את מגרש החניה - כל מה שאינו קשור להיכל שבו עובדים עבודתם, כי אלה בודאי אינם אלא לשימוש האנשים. וכן כתב שו"ת 'עטרת פז' (ח"ב יו"ד סי' ב):

... י"ל כדאמרן דהכא מיירי באופן שיכול להשיגו מאחר ועל כן כתב מרן דרק יש להחמיר, דהא כאמור במקום שיכולים להשיגו יש מקלים. לפי זה נראה, שבדרך כלל אין איסור למדינת ישראל לתמוך תקציבית בבניית כנסיות, משום שברוב המקרים הנוצרים יכולים לממן זאת גם ללא עזרת המדינה. עם זאת, ככל שהדבר אפשרי, נכון להתנות את התקצוב בהפנייתו לתועלת ציבורית, לא פולחנית.

ה. בניית כנסייה בארץ ישראל

ההיתרים השונים שניתנו לעיל לתרום לבניית כנסיות (פרק ג) התייחסו להקמת כנסייה בחוץ לארץ, ובחלק גדול מהתשובות אחד מהסניפים להיתר מבוסס על חשש איבה ומשום דרכי שלום.²⁸ השאלה היא אם חששות אלו רלוונטיים במדינת ישראל - האם מדינת ישראל צריכה לחשוש שאם לא תתמוך בהקמת כנסיות, הדבר עלול ליצור איבה מצד תושביה הנוצריים של המדינה שתשפיע על מצבה המדיני והביטחוני, כמו גם מצד נוצרים ברחבי העולם, שעלולים לפגוע ביהודים בחוץ לארץ בשל כך.²⁹ היבט נוסף שיש לתת עליו את הדעת: גם אם נצרות היא עבודה זרה בשיתוף ואינה אסורה לבני נח, שמא בארץ ישראל דבר זה - לכל הפחות - אינו ראוי. בהקשר זה כתב רבי יעקב עמדין (מור וקציעה סי' רכד):

27. שו"ע, יו"ד סי' קלט סעי' טו.

28. שו"ת בני בנימ, שו"ת שואלין ודורשין, שו"ת מטה לוי והרב משאש הנ"ל.

29. וכפי שכותב הרב הרצוג, תחוקה לישראל, עמ' 19: 'כללו של דבר לא כל האיבות שוות ולא כל הענינים שווים ויש שמתירים איסור דאורייתא, ואפילו חילול שבת, אך הכל תלוי במצב לפי הערכת בקיאים במצב ומומחים בהלכה'.

וכן הארץ נחלת ה' היא, צבי לכל הארצות, מורשה לעם ה', ומיוחדת למקבלי עול מלכותו בלבד, ואינה סובלת עובדי אלילים להתיישב עליה, על כן הקיאה עובדי ע"ז ממנה. וגם אחר שגלו ישראל, שממו עליה אויבינו, כמ"ש בתורה (ויקרא כו, לב) ובמלכים (ב' יז, כו) בגרי האריות שהיו הורגין באשר לא ידעו משפט אלהי הארץ, משא"כ בשאר ארצות, כשם שלא נצטוו יושביהן על השתוף כך אין צריך לבקש על עקירת ע"ז מהן, דהא בהא תליא ודאי.

לדידו, גם אם לכן נח בחוץ לארץ אין איסור לעבוד עבודה זרה בשיתוף, ארץ ישראל - נחלת ה', אינה סובלת עובדי עבודה זרה בכלל, גם בשיתוף, ולכן היא מקיאה גם אותם. על פי זה ייתכן שיש הבדל בין חוץ לארץ לארץ ישראל בעניין זה, ובארץ ישראל חמור הדבר שבעתיים.³⁰ אגב כך יצוינו דברי הרב צבי יהודה הכהן קוק (להלכות ציבור, כרוז רג) שבדין אודות שימוש בתאריך לפי הלוח הנוצרי, סבור שאיסור עבודה זרה בארץ ישראל חמור יותר:

...שגם אם הגויים אינם מוזהרים על השיתוף, אמנם אלינו לישראל יש בזה איסור, ועל אחת כמה וכמה בא"י.

ובהרחבות שם (עמ' תפג) מבואר שאיסור עבודה זרה בשיתוף בארץ ישראל מבוסס על דברי היעב"ץ הנ"ל.

סיכום

ניתן לבסס היתר לתקצוב בניית כנסיות על ידי מדינת ישראל, על הטיעון הבא: עיקר האיסור הוא כאשר בניית הכנסייה אינה יכולה להיעשות בלא תקצוב המדינה. במרבית המקרים לא זה המצב, וכנסיות יכולות להיבנות גם ללא תקציבי מדינה. כך מעיקר הדין, ועם זאת, ייתכן שבמדינת ישראל יש מקום להחמיר ולא לתקצב, משני נימוקים:

- א. ההיתרים ניתנו בחוץ לארץ והם היו מבוססים על חשש איבה ומשום דרכי שלום, יש לבחון מה המשמעויות של חשש איבה ביחס לאדם פרטי הגר בחוץ לארץ מול חשש איבה למדינה, ובאלו דרכים המדינה יכולה להתמודד איתם.
- ב. יש הסוברים שמימון עבודה זרה בשיתוף בארץ ישראל חמור יותר מבחוץ לארץ.

30. ראה הרב בן ציון קריגר, בני ישראל ובני נח, עמ' 72: 'סיכום - לדעת רוב גדולי ההוראה כגון נודע ביהודה, פמ"ג, ושער אפרים, הוזהרו בני נח על השתוף. אף לדעת אלו שלא הוזהרו, קיימת דעתו של ריעב"ץ שבא"י ודאי הוזהרו.'